

A nemzetközi bírászkodás kilenc évtizede

I. A NAGY ELŐDÖK ÁLMAI

2010. december 13-án volt kilenc évtizede annak, hogy a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése egyhangú határozattal elfogadta az államközi viták rendezésére hivatott első állandó nemzetközi bírói fórum, az Állandó Nemzetközi Bíróság alapításáról szóló nemzetközi szerződést, a Bíróság Statútumát. Ugyanazon hónap 16-án megnyitották a Statútum aláírására vonatkozó jegyzőkönyvet, vagyis azt a dokumentumot, amelynek aláírásával és megerősítésével az államok magukra nézve kötelezőnek ismerhették el a Bíróság Statútumát. Nem egészen egy év alatt a Nemzetek Szövetsége akkori tagállamainak többsége az előbb említett jegyzőkönyvet aláírta és megerősítette, s így az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma 1921. szeptember 1-jén hatályba lépett.^[1] A bíróság tagjainak megválasztására vonatkozó ésszerű szabályoknak köszönhetően, a vártnál jóval gyorsabban, gyakorlatilag két nap alatt lezajlott a bírók megválasztása,^[2] s 1922 első napjaiban a új bírói fórum megkezdhette működését.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság létrehozása nem volt előzmény nélküli, hiszen egyfelől az államok közötti viták választottbírói rendezésének évszázados hagyományai voltak; másfelől pedig a 19. század utolsó évében, az első hágai békekonferencián döntés született egy meglehetősen sajátos bírói fórum, az Állandó Választott Bíróság felállításáról.^[3] Ismert azonban, hogy ez a bíróság nem más, mint a számításba jöhető bírónak a jegyzéke, s bíróság eljárási szabályainak összessége, amely azonban csak akkor kerül alkalmazásra, ha „a Felek más eljárásban nem állapodnak meg”.

[1] 1920. szeptember 1-ig a Statútum aláírására vonatkozó jegyzőkönyvet az aláíró 41 állam közül 22 ratifikálta.

[2] Ezt azért érdemes megemlíteni, mert a korábbi évszázadokban nem egy esetben a viták választottbírói rendezése azért fulladt kudarcba, mert a felek nem tudtak egyetértésre jutni a bírák személyét illetően.

[3] A hágai békekonferenciákon elfogadott egyezményeket Magyarországon az 1913. évi XLIII. tc. hirdette ki. A nemzetközi viszályok békés elintézéséről a I. egyezmény rendelkezik.

Az Állandó Választott Bírósághoz képest az Állandó Nemzetközi Bíróság felállítása óriási előrelépés volt, hiszen ez most már egy igazi állandóan működő bírói fórum volt, amelynek tagjai más kereső foglalkozást nem folytathattak,^[4] az intézménynek volt egy állandó hivatali apparátusa, épülete, az államok vállalták, hogy bizonyos esetekben kötelező vitáikat a bíróság elé terjeszteniük stb.

Annak idején az Állandó Nemzetközi Bíróság születésénél a korszak legkiválóbb nemzetközi jogászai bábáskodtak. A sok név közül érdemes megemlíteni a holland Loder-t, az Állandó Nemzetközi Bíróság első elnökét; a japán Adatci-t a Bíróság későbbi tagját, a brazil Frenandes-t, Svédországból Hammarskjöld, aki később a Bíróság jegyzője volt, de nem hagyható ki a felsorolásból az angol Sir Cecil Hurts és Lord Phillimore, az Egyesült Államokból Elihu Root és James Brown-Scott, a francia Albert de Lapradelle, az olasz Anzilotti, a belga Descamps báró, az olasz Ricci-Buzatti.^[5] Érdemes eljátszani azzal a gondolattal, vajon mit szólnának ezek a kiváló nemzetközi jogászok, ha látnák a nemzetközi bírászkodás mai helyzetét, s azt, hogy hová jutott a világ az elmúlt kilenc évtized alatt. Nyugodtan mondható: az egyik szemük sírna, a másik pedig nevetne.

Sírnának azért, mert közel egy évszázad alatt sem sikerült elérni azt, amiről annak idején olyan sokan álmodtak, hogy az államok közötti kapcsolatokban is létrejön a kötelező bírászkodásnak a belső jogokhoz hasonló rendszere. Vagyis, hogy az államközi kapcsolatokban is lehetővé váljon az, hogy egyik állam a másikat – ahogyan az a belső jogi jogalanyok között lehetséges – minden további nélkül bírói fórum elé idéztesse.

Mind az Állandó Nemzetközi Bíróság, mind pedig annak utódaként a II. világháború után létrejött Nemzetközi Bíróság joghatóságának mindmáig alapvető jellegzetessége, hogy az kizárólag a vitában álló államok kifejezett hozzájárulása alapján járhat el.

Mindemellett azonban már az 1920-as évek legelején, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának kidolgozásakor megfogalmazódtak olyan elképzelések, hogy a Bíróság joghatóságát kötelezővé kellene tenni. Vagyis, ez a bírói fórum joghatóságot gyakorolna a nemzetközi közösség államai felett, s államközi viták esetén hasonlóan működne, mint a belső bíróságok. Ezt a koncepciót nem fogadták el, a Bíróság Statútumába azonban bekerült egy olyan rendelkezés, az ún. fakultatív klauzula, amelynek alapján az államok egyoldalú – ún. kötelező joghatósági, vagy alávetési – nyilatkozatban vállalhatják, hogy majdan felmerülő vitáikra kötelezőnek ismerik el a Bíróság joghatóságát, a hasonló nyilatkozatot tett államok közötti viszonylatban. Az így létrejövő nyilatkozatok egy különleges rendszert alkotnak, amely a nyilatkozatot tett államok egymás közti viszonylatában egyfajta kötelező bírászkodási rendszerként működik.^[6]

[4] A Statútum 23. cikke értelmében a Bíróság – a törvénykezési szünetet leszámítva – állandóan ülészik, s a bírók kötelesek állandóan a Bíróság rendelkezésére állni.

[5] A jeles személyek közül többen már a hágai békekonferenciákon is részt vettek.

[6] Ezzel kapcsolatban ld. a szerzőtől: *A Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszere*. KJK Kerszöv, Budapest, 2005. 331.

Ez a rendszer immár közel kilenc évtizede létezik, s a két bírói fórum eljárása több fontos jogvitában ezen alapult.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a fakultatív klauzula rendszerének létrehozásával sokan úgy vélték, hogy az általánosan kötelező nemzetközi bírászkodás felé az első lépések megtörténtek, s – nem kevés naivitással – azt hitték, csak idő kérdése mikor jutunk el ahhoz, hogy az államok is kötelesek legyenek vitáikat bírói úton rendezni.

A kötelező joghatósági rendszer létrejöttéhez tehát nagy reményeket fűztek, holott már kezdettől fogva egyre több jele volt annak, hogy az államok igen csak óvatosan közelednek a Bírósághoz. Az idő múlásával kiderült, hogy a kötelező joghatósági rendszert az államoknak csak egy része hajlandó elfogadni, s ezen államok is mindezt csak bizonyos fenntartásokkal, korlátozásokkal vállalják. Tudomásul kellett és kell venni, hogy a kötelező joghatóságból fakadó kötelezettségeket az államok minden korlátozás nélkül nemigen hajlandóak vállalni.

A II. világháború után a kötelező bírászkodás bevezetésével kapcsolatos ellenérzések tovább erősödtek, nem utolsósorban amiatt, hogy a háború utáni politikai helyzet, a kétpólusú világrend semmiképpen nem kedvezett a nemzetközi bírászkodásnak, s különösen a nemzetközi bírászkodás egy olyan változatának, amikor az államoknak esetleg sok-sok évvel az erre vonatkozó kötelezettségvállalásuk után kell szembesülniük azzal, hogy valamely másik állammal való vitájukat – minden külön hozzájárulásuk nélkül – egy nemzetközi bírói fórum dönti el. Nem véletlen, hogy ezekben az években sokat cikkeztek a kötelező joghatósági rendszer válságáról.^[7]

Napjainkra úgy tűnik, hogy ezen az időszakon túl vagyunk. Ugyanakkor azonban el kell ismerni, hogy a nemzetközi viták békés rendezésének különféle eszközei közül a kötelező bírászkodás mind a mai napig az államok számára az egyik legnehezebben elfogadható megoldás, melyről úgy vélik, hogy az minden más rendezési lehetőségnél jobban korlátozza cselekvési szabadságukat. Ezt talán a legjobban az illusztrálja, hogy napjainkban az ENSZ 192 tagállama közül mindössze 66 tett kötelező joghatósági nyilatkozatot, s ezek a nyilatkozatok is számtalan fenntartást, korlátozást tartalmaznak, amelyekkel az államok valójában a Bíróság kötelező joghatóságával kapcsolatos vállalásaikat korlátozzák. A fenntartásoknak és korlátozásoknak azonban bizonyos „jótékony” hatásai is vannak, amennyiben ezek következtében rugalmasabbá válik a kötelező bírászkodás rendszere, s lehetővé teszik, hogy ahhoz minél több állam csatlakozhasson. Külön kérdés az, hogy jó néhány kötelező joghatósági nyilatkozat valójában csak reziduális joghatóságot jelent, amennyiben az államok deklarációikban

[7] L. ezzel kapcsolatban pl. C. H. M. Waldock kiváló tanulmányát (Waldock, C. H. M.: Decline of the Optional Clause. *The British Year Book of International Law*, 1955-6, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1957. 244-287.), valamint e tanulmány szerzőjének *Válságjelenségek a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerében* c. doktori értekezését (kézirat, MTA, Budapest, 1988. 334.)

kikötik, hogy a Bíróság joghatósága csak akkor áll fenn, ha a felek más békés rendezési módban nem állapodnak meg.^[8]

Elmondható tehát, hogy kilenc évtized alatt sem jött létre a kötelező nemzetközi bírászkodásnak az a rendszere, amelynek létrejöttében a 20. sz. első évtizedének legkiválóbb nemzetközi jogászai a világbíróság vonatkozásában reménykedtek.

Ugyanakkor azonban a kötelező bírászkodás ma már más nemzetközi bíróságok vonatkozásában egyáltalán nem ismeretlen, s napjainkban több olyan nemzetközi bírói fórum működik, amelyek egy adott nemzetközi szervezethez, vagy nemzetközi szerződéshez kötődnek, s az adott szervezetben tagsággal bíró, vagy a szerződésben részes államok vonatkozásában kötelező joghatóságot gyakorolnak, ilyenként említhető pl. az Európai Bíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága.

II. AZ ÁLMOK MEGVALÓSULÁSA

Mind ezek után érdemes azzal is foglalkozni, vajon az alapító atyák minek örülnének, sőt – megkockáztatható – igen csak csodálkoznának, hogy kilenc évtized alatt a nemzetközi bírászkodás milyen sokat fejlődött.

Mindenekelőtt annak örülhetnének, hogy mára a nemzetközi bírászkodás az államközi kapcsolatokban egyáltalán nem számít kivételnek, s teljesen elfogadottá vált. Sőt, a 21. század első évtizedére – nyugodtan elmondható – a nemzetközi bírászkodás reneszánsza következett be. A nemzetközi bírászkodás mai elterjedtségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy jelenleg a világon közel húsz nemzetközi bírói fórum működik.^[9] Kétségtelen ezek a bíróságok többfélék, s valójában csak egy részük tárgyalhat államok közötti vitákat. Ha közelebbről vizsgáljuk e bíróságok létrejöttének körülményeit, akkor – leszámítva a nemzetközi szervezetek keretében működő ún. adminisztratív bíróságokat, vagy a gazdasági-kereskedelmi vitákkal foglalkozó bíróságokat – tulajdonképpen két tényezőt kell kiemelni. Egyfelől megállapítható, hogy a nemzetközi bírói fórumok létrejötte és működése szükségessé teszi az államok közötti magas fokú együttműködési készség meglétét; másfelől pedig az tapasztalható, hogy egyes a nemzetközi bírói fórumok felállítása – érdekes módon – a nemzetközi közösséget ért sokk, vagy sokkok hatására történt.

Sokkolták a nemzetközi közösséget az I. világháború hatalmas emberáldozatai, a négy évig húzódó fegyveres harc, ezt követően az államok hajlandóak

[8] Shany, Yuval: *The Competing Jurisdictions of International Courts and Tribunals*. Oxford University Press, 2004. 196.

[9] Ezek a következők: Állandó Választott Bíróság, Nemzetközi Bíróság, Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék, EBESZ Egyeztetési és Választott Bíróság, Nemzetközi Büntető Bíróság; regionális emberjogi bíróságok, ad hoc nemzetközi büntető törvényszékek, Európai Bíróság, különböző egyéb regionális gazdasági közösségek bíróságai, ENSZ adminisztratív bíróságok. Jelen vizsgálódásaink során e fórumok egy részével nem foglalkozunk.

voltak létrehozni az államközi viták rendezésére hivatott Állandó Nemzetközi Bíróságot. Hozzátehetjük, e bíróság alapítói büszkék lehetnek arra, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság túlélte a I. világháborút és a Nemzetek Szövetségének bukása valójában nem sodorta magával a bíróságot, sőt, az Állandó Nemzetközi Bíróság utódként létrejött Nemzetközi Bíróság a két világháború között működött elődje által kijelölt úton halad tovább.

Az alapító atyák annak is örülnének, ha látnák, hogy napjainkra a nemzetközi bíraskodás mennyire elfogadottá vált a nemzetközi közösség államainak körében, s az ENSZ legfőbb bírói fóruma milyen óriási tekintélynek örvend. Csak kevesen gondolták, hogy eljön az idő, amikor a világ közvéleménye feszült figyelemmel fogja kísérni a világbíróság döntéseit, mint ahogyan ez éppen a legutóbbi időben a Koszovó függetlensége kinyilvánításának jogszerűségével kapcsolatos tanácsadó vélemény esetében történt,^[10] de hasonló figyelem kísérte a Bíróság sok más döntését.

A két Nemzetközi Bíróság jelentőségével összefüggésben most szándékosan nem érintjük azt a kérdést, hogy e két fórum az elmúlt kilenc évtized alatt milyen jelentős szerepet játszott a nemzetközi jog fejlesztése terén.^[11] Mindössze annyit említenénk meg, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság 1922 és 1939 között 29 peres ügyet döntött el, s 27 esetben nyilvánított tanácsadó véleményt. A Nemzetközi Bíróság 1946-tól napjainkig 122 peres ügyben járt el, és 26 tanácsadó véleményt hozott. Ha évenként nézzük, akkor az ügyek száma hullámzó, s az 1970-es években volt olyan esztendő, amikor csak egy döntést született. Az utóbbi másfél évtizedben azonban a Bíróság elé terjesztett ügyek száma jelentősen megemelkedett, amit a legjobban az bizonyít, hogy jelenleg 15 államok közötti peres ügy van folyamatban.

1. Egy új eljárás bevezetése

A nemzetközi bíraskodás fejlődésével összefüggésben mindenképpen szólni kell egy olyan eljárásról, amelyről az Állandó Nemzetközi Bíróság 1920-ban elfogadott Statútumában egyetlen rendelkezés sem volt található, ez pedig a tanácsadó véleményezési eljárás.^[12]

A nemzetközi bírói fórumok közül elsőként az Állandó Nemzetközi Bíróság vonatkozásában merült fel az a gondolat, hogy e bíróság a Nemzetek Szövetsége

[10] Az ügyet ld. *Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo* (Advisory Opinion) 10 October 2008. I.C.J. Reports, 2008.

[11] A nemzetközi bíróságok jogfejlesztő tevékenységével kapcsolatban ld. Kovács Péter: *A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok gyakorlatában*. PPKE JÁK, Budapest, 2010. 319.

[12] Vö. Bacot, Guillaume: *Réflexions sur les clauses qui rendent obligatoires les avis consultatifs de la C.P.J.I et de la C.I.J. Revue Générale de Droit International Public*, 1980. 1028.; *The Statute of the International Court of Justice. A Commentary*. Ed. Andreas Zimmermann, Christian Tomuschat, Karin Oellers-Frahm. Oxford, University Press, 2006. 1403.

bizonyos szerveinek megkeresésére jogosult legyen tanácsadó vélemény adni,^[13] s a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának XIV. cikke a következőképpen rendelkezett: „... A Bíróság azonfelül véleményt fog nyilvánítani minden olyan vitás esetben és kérdésben, amelyet a Tanács vagy a Közgyűlés hozzá utal.”^[14] Ennek alapján az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumát kidolgozó Jogászbizottság hosszan foglalkozott a felállítandó bíróság tanácsadó véleményezési eljárásával. A Statútum tervezetének a Nemzetek Szövetsége Tanácsában és a Közgyűlésen való vitájának eredményeképpen azonban végül is a Statútum tervezetéből törölték a tanácsadó véleményezési eljárásra vonatkozó rendelkezéseket.^[15] Vagyis, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának eredeti változatában a tanácsadó véleményezési eljárásról nem volt szó, magát a tanácsadó véleményezési eljárást azonban nem zárták ki.^[16] Mindezek következtében éveken át a tanácsadó véleményezési eljárásokról csak a Bíróság Eljárási Szabályzata rendelkezett. Meg kell jegyezni, hogy a nemzetközi közösség államai a tanácsadó véleményezési eljárásokkal kapcsolatban – ellentétben a peres nemzetközi bírói eljárásokkal – nem sok tapasztalattal bírtak, így az Állandó Nemzetközi Bíróság a maga részéről azt a megoldást választotta, hogy a tanácsadó véleményezési ügyekre alapvetően – a szükséges változtatásokkal – a peres eljárásokra vonatkozó szabályokat alkalmazta.^[17]

A tanácsadó véleményezési eljárás azonban hamar elnyerte a nemzetközi közösség államainak „tetszését”, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy néhány héttel az első, 1922-ben kelt Eljárási Szabályzat létrejötte után a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tanácsadó véleményért fordult a Bírósághoz, s nem egész négy hónap alatt a bírói testület két ügyben is tanácsadó véleményt nyilvánított.^[18] A Statútumban végül is csak az okmány 1929-ben történt módosításakor jelentek meg a tanácsadó véleményekre vonatkozó rendelkezések, s ekkor

[13] Az államközi kapcsolatokban bizonyos nemzetközi intézmények részéről tanácsadó vélemény nyújtása a 19. század utolsó harmadában a nemzetközi szervezetek elterjedésével párhuzamosan jelent meg, s elsősorban egyes ún. „nemzetközi igazgatási uniók” alapító okiratai rendelkeztek erről. Ezek az intézmények azonban technikai jellegű együttműködési szervezetek voltak, s semmiképpen nem minősülnek vita rendezési jogi fórumnak. Ilyen vélemény nyújtására vonatkozó rendelkezés található pl. az 1874-ben kelt Egyetemes Postaegyezmény 14. cikkében, az 1919-es Léghajózási Egyezmény 34. cikkében.

[14] Az Egyességokmány ezen szakaszának létrejöttével kapcsolatban ld. Hudson, Manley O.: *The Permanent Court of International Justice 1920–1942. A Treatise*. Arno Press, New York, 1972. 107–108.

[15] Vö. *U.o.* 483–484.

[16] A Statútum eredeti tervezete 36. cikkében a tanácsadó véleményezési eljárással is foglalkozott. Végül azonban a Statútumból ezeket a rendelkezéseket törölték, mondván, hogy az Egyességokmány XIV. cikkére tekintettel a Bíróság nem tagadhatja meg a tanácsadó vélemények meghozatalát. Vö. *The Statute of the International Court of Justice, a Commentary, i.m.* 1404.

[17] Ezzel kapcsolatban l. Guyomar, Geneviève: *Commentaire du Règlement de la Cour internationale de Justice*. Éditions A. Pedone, Paris, 1983. 646.

[18] Ld. ezzel kapcsolatban *Nomination of the Netherlands Workers' Delegate to the Third Session of the International Labor Conference*. Advisory Opinion No. 1. July 31, 1922. és *Competence of the International Labor Organization with Respect to Agricultural Labor*. Advisory Opinion No. 2. August 12, 1922.

az Eljárási Szabályzat 72-74. cikkeit – néhány apróbb módosítással – átemelték a Statútumba.^[19]

Az Állandó Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményezési eljárása igen „népszerű” volt, s a testület fennállása alatt ténylegesen 27 esetben nyilvánított tanácsadó véleményt. A Nemzetközi Bíróság esetében a tanácsadó vélemények aránya a peres ügyekhez viszonyítva kisebb, mint az az Állandó Nemzetközi Bíróság idején volt, ugyanakkor azonban a Bíróság tanácsadó véleményezési gyakorlata is jelentős, s számos – nyugodtan állítható – világpolitikai jelentőségű kérdésben nyilvánított véleményt.

Napjainkra a tanácsadó véleményezési eljárás is meglehetősen elterjedté vált, s a Nemzetközi Bíróságon kívül egyéb nemzetközi bírói fórumok is jogosultak tanácsadó véleményt adni. Így az alapítók felruházták tanácsadó véleményezési joggal pl. az Emberi Jogok Európai Bíróságát és a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszéket. Más kérdés az, hogy e bíróságok gyakorlatában a tanácsadó vélemények lényegesen ritkábban fordulnak elő, mint a Nemzetközi Bíróság gyakorlatában.

2. A nemzetközi bírói fórumok elterjedése

A nemzetközi bírászkodás fejlődését – mint már említettük – a legjobban az bizonyítja, hogy napjainkra jó néhány nemzetközi bírói fórum működik, amelyek között megtalálhatók általános hatáskörű bíróságok és speciális nemzetközi bíróságok.

A bírói fórumok számának növekedése mellett a nemzetközi választottbíráskodás is egyre népszerűbbé válik. Így az Állandó Választott Bíróság tagjaiból álló fórumok is mind gyakrabban járnak el. A 20. század utolsó harmadában a régi vegyes bizottságok feléledésére utal az, hogy egymással meglehetősen ellenséges államok közötti viták, illetve e vitákkal összefüggő elszámolási kérdések rendezését ún. igénybejelentési bizottságokra vagy bíróságokra (claim commission, claims tribunal) bízták. Ilyenként említhető az Irán és az Egyesült Államok közötti az 1981-es algíri megállapodással létrehozott igénybejelentési bíróság (Iran-US Claims Tribunal), amely a teheráni amerikai nagykövetség és konzulátus elleni 1979-es támadás és túsdráma^[20] lezárásaképpen került felállításra;^[21] valamint a Biztonsági Tanács 687/1991. sz., határozatával életre hívott és annak segédszerveként működő UN Claims Commission, amely Kuwait Irak általi lerohanása és elfoglalása következtében keletkezett kártérít-

[19] Ezek lettek a Statútum 65-67. cikkei. Vö. Guyomar: *i.m.* 647.

[20] Ezzel kapcsolatban ld. Az Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügyét, amelyet a Nemzetközi Bíróság az 980-as évek elején tárgyalt.

[21] Ez a fórum mintegy 4700 magánszemély Iránnal szembeni követeléséről döntött. Az iráni-amerikai Claims Tribunal aránylag eredményes működése, elsősorban arra vezethető vissza, hogy az igények kielégítése részben az Egyesült Államokban befagyasztott iráni vagyonból történt.

tési igényekről határoz.^[22] Az Állandó Választott Bíróság tagjaiból alakult ilyen igénybejelentési bizottság a 2000. évi algíri megállapodással felállított Eritrea-Etiopia Claims Commission, amelynek feladata a két állam közötti 1998-2000-es háborúban egymásnak, illetve egymás állampolgárainak és jogi személyeinek a humanitárius nemzetközi jog – beleértve az 1949. évi négy genfi egyezmény – és a nemzetközi jog más szabályainak megsértésével okozott veszteségekkel, károkkal stb. kapcsolatos kártérítési igények feletti döntés.

2.1 Általános hatáskörű bírói fórum – az EBESZ Egyeztetési és Választott Bíróság

Az általános hatáskörű bírói fórumok közé tartozik az Európai Biztonsági és Együttműködés Szervezetének keretében 1992-ben létrejött pán-európai békéltetési és választottbírói mechanizmus,^[23] illetve ennek alapján került 1995-ben felállításra a genfi székhelyű Egyeztetési és választott bíróság. Az EBESZ vitarendezési mechanizmus élre hívására vonatkozó javaslatot a volt szocialista államokban végbement rendszerváltás idején a francia Robert Badinter terjesztette elő, azzal a céllal, hogy felállítsanak egy olyan fórumot, amely alkalmas lehet a volt szocialista tábor felbomlása nyomán keletkező viták megoldására.^[24] Az új, rendkívül laza felépítésű fórum létrehozására már csak azért is szükség volt, mert a hajdani szocialista országok mindig is fenntartással viseltettek a nemzetközi vitáknak harmadik fél közbeiktatásával való rendezése iránt.

Az EBESZ egyeztetési és választottbírói mechanizmusa az államközi viták közvetítéssel, egyeztetéssel, diplomáciai eszközökkel, valamint választott bíróság útján való rendezését célozza. A békéltetési és választottbírói mechanizmus alapvetően az Állandó Választott Bírósághoz hasonlít, hiszen itt is a számításba jöhető békéltetők és bírák listájáról van szó, s itt is működik egy, a nyilvántartásokat vezető genfi iroda. Az EBESZ egyeztetési és választottbírói mechanizmusáról szóló 1992-es egyezmény kidolgozása során különös figyelmet fordítottak arra, hogy az új vitarendezési mechanizmusok szubszidiárusak legyenek, és semmiképpen sem érintsenek már kialakult vitarendezési eljárásokat.^[25] Az EBESZ esetében a szubszidiaritás előtérbe helyezésére egyébként azért volt szükség, mert – amint az e vitarendezési mechanizmus létrehozásával kapcsolatos tárgyalások anyagából kitűnik – csak így lehetett elvárni, hogy az államok számára a rendszer elfogadható lesz.

[22] E Claims Commission esetében a helyzet nehezebb, miután ebben az esetben a kártérítésekre rendelkezésre álló alap Irak külföldi olajeladásaiból származik, az iraki kormány viszont nem járul hozzá, hogy olajbevételeit az ENSZ ellenőrizze.

[23] L. erről a Békéltetésről és a választottbíráskodásról az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretében, Stockholmban, 1992. december 15-én létrejött Egyezményt, az okmány 1994-ben lépett hatályba. Az egyezménynek az EBESZ 56 állama közül 33 részese.

[24] Cuny, Laurence: *L'OSCE et le règlement pacifiques des différends: La Cour de conciliation et d'arbitrage*. Publications de l'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales. Geäéve. 1997. 73.p.

[25] L. ezzel kapcsolatban az egyezmény 19. cikkét.

Az EBESZ egyeztetési és választottbírói mechanizmusa nem különösebben népszerű az államok körében, s az EBESZ tagállamai a szervezet segítségét a választottbírói út helyett inkább a viták diplomáciai úton történő rendezéséhez veszik igénybe.

2.2. Speciális bíróságok

a) A nemzetközi büntetőbíróságok

A II. világháború szörnyűségei megmutatták, hogy nem csak a legalapvetőbb emberi jogokat és a humanitárius nemzetközi jogi szabályokat kell kodifikálni, hanem igenis folytatni kell azt az utat, amelynek első csírái valamikor a 19. században jelentkeztek, amikor a svájci Gustav Moynier 1872-ben a francia-porosz háború után azt javasolta, hogy a nemzetközi humanitárius jogot megsértőket nemzetközi választott bíróság ítélje el.

A 20. században egyes súlyos nemzetközi bűncselekmények elkövetőinek nemzetközi bíróságok általi felelősségre vonására nézve sok terv született, s az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumát kidolgozó 1920-as Jogász Bizottság is foglalkozott a kérdéssel, sőt egy önálló bíróság felállítását javasolta. Ezzel az elképzeléssel azonban a Jogász Bizottság több tagja nem értett egyet és a terv sem a Nemzetek Szövetségének Tanácsában, sem pedig a Közgyűlésben nem nyerte el a szükséges támogatást.

Az egyének felelősségre vonására hivatott állandó nemzetközi bíróság létrehozásának tervét a Nemzetek Szövetségének különféle fórumain is tárgyalták, kézzel fogható eredmény azonban nem született. Igazi áttörésre csak a második világháború okozta sokk után került sor, amikor felállították a Nürnbergi és a Távól-keleti (tokiói) Nemzetközi Katonai Törvényszéket. E két bíróság azonban *ad hoc* fórum volt, s feladatuk bevégzése után megszűntek.

A második világháború után, az ENSZ már működésének első éveiben foglalkozni kezdett a nemzetközi büntetőjoggal összefüggő kérdésekkel, s az 1947-ben létrehozott Nemzetközi Jogi Bizottság feladatává tette, hogy fogalmazza meg a nemzetközi jognak azokat az elveit, amelyek a Nürnbergi Törvényszék Alapokmányában és e Törvényszék ítéleteiben kerültek elfogadásra, továbbá, hogy készítse el az emberiség békéje és biztonsága elleni cselekmények kódexének tervezetét.^[26] Közel félévszázad alatt azonban nem sok előrehaladás történt, noha nemzetközi fórumok sokasága foglalkozott egy nemzetközi büntetőbíróság létrehozásának tervével.

A 20. század utolsó évtizedében azonban egy újabb nagy sokk érte a nemzetközi közösséget. A világ különböző régióiban nem csak súlyos fegyveres konfliktusok törtek ki, de nap-nap után háborús és emberiség elleni bűncselekmé-

[26] Vö. Formulation of the principles recognized in the Charter of Nürnberg Tribunal and in the judgment of the Tribunal. G.A. Res. 177 (II) 21 November, 1947.

nyek elkövetéséről szóló hírek keltek szárnyra. Sőt, amire Európában a második világháború óta nem volt példa, nem csak a sajtó, de az ENSZ által 1992-ben kiküldött Szakértői Bizottság is a volt Jugoszlávia területén genocídium elkövetésének alapos gyanújáról számolt be. A Szakértői Bizottság jelentése nyomán a Biztonsági Tanács 1993. május 25-i 827. sz. határozatával létrehozta a volt Jugoszlávia területén 1991 után elkövetett a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére rendelt *ad hoc* nemzetközi törvényszéket (a továbbiakban: Jugoszláv Törvényszék) és elfogadta annak Statútumát.^[27] A Jugoszláv Törvényszék felállítását követően, 1994-ben került sor egy másik nemzetközi *ad hoc* büntetőbíróság, a Ruandai Törvényszék létrehozására, majd pedig ezeket követte a 21. század első évtizedében több ún. speciális büntetőbíróság, vagy más néven: hibrid büntetőbíróság megalakítása,^[28] így a sierra leone-i, a libanoni, a kambodzsai, valamint a kelet-timori vérengzések elkövetőinek felelősségre vonására. Az a tény, hogy az említett térségekben végbement háborúkban történt szörnyű atrocitások felelőseit – esetleg cselekményeik elkövetése után sok-sok évvel – megpróbálják felkutatni és felelősségre vonni, mindennél jobban mutatja a nemzetközi közösségnek a nemzetközi humanitárius jogi szabályok betartása iránti elkötelezettségét és azt, hogy a szörnyűségek elkövetőinek még évtizedek múlva is felelniük kell tetteikért.

A 20. század utolsó évtizedében bekövetkezett helyi háborúk és az ott történt szörnyűségek és kegyetlenkedések sietették egy állandó nemzetközi büntetőtörvényszék létrehozásának ügyét is. S végre, sok-sok évi – gyakran eredménytelen tárgyalások után – az 1998-ban a Rómában megtartott diplomáciai konferencián aláírták a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumát és 2000-ben megkezdhette működését az a büntetőbíróság, amely akár államfők felett is ítélezhet.

b) A nemzetközi emberi jogi bíróságok

A 20. század közepén létrejött a nemzetközi bíróságoknak egy olyan csoportja, amelyekről minden bizonnyal a nemzetközi bíraskodás eszméjének legelkötelezettebb hívei sem igen álmodtak, ezek pedig a regionális emberi jogi bíróságok. E bíróságok életre hívásának előfeltétele volt, hogy a nemzetközi közösség

[27] A Jugoszláv Törvényszékkel kapcsolatban ld. Shraga, Daphna – Zacklin, Ralph: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *European Journal of International Law*, 1994. 360-380.; Pellet, Alain: Le Tribunal criminel international pour l'ex-Yougoslavie? Pourde aux yeux ou avancée décisive? *Revue Générale de Droit International Public*. 1994. 7-59. Castillo, Maria: La compétence du Tribunal pénal pour la Yougoslavie. *Revue Générale de Droit International Public*, 1994. 61-87.; Prandler Árpád: Gondolatok a nemzetközi büntetőbíraskodásról: eredmények és ki-látások. In: *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professzor emeritus 70. születésnapjára*. (Szerk. Csapó Zsuzsanna) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs 2009. 308-312.

[28] E fórumokat azért nevezik hibridbíróságnak, mert a bíróságok tagjai között helyi bírók és külföldi személyek is helyet foglalnak.

államai elismerjék, az emberi jogokra vonatkozó normák betartása többé nem tekinthető az államok belügyeibe tartozó kérdésnek.

A második világháború után, az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációjának 1948-ban történt elfogadásával elindult az a folyamat, amelynek eredményeképpen az emberi jogok is nemzetközivé és univerzálissá váltak. Ismeretes, maga a Deklaráció nem egyéb, mint egy ENSZ közgyűlési határozat, amely önmagában nem bír kötelező erővel. Azonban a Deklaráció – amint ezt Louis Henkin hangsúlyozza – egy hatalmas lépés az emberi jogok nemzetközivé válása útján,^[29] amelyet később a kötelező erővel bíró nemzetközi szerződések sora követett. A Deklaráció univerzálissá tett bizonyos olyan elveket, amelyeket korábban az államoknak csak egy része vallott magáénak, s valójában a „közös vívmányok standard”-ját jelenti,^[30] amelynek elfogadásakor azt remélték, hogy az hatással lesz a nemzetközi közösség államaira abban a vonatkozásban, hogy belső viszonyaikban is eszerint járjanak el. Az emberi jogok nemzetköziesedése kiteljesedésének újabb állomását képezte az, amikor az államok hajlandóak voltak azt is vállalni, hogy az emberi jogi standardok belső jogi érvényesülése és betartása felett érvényesüljön egyfajta nemzetközi ellenőrzés. Az emberi jogok érvényesülése és betartása feletti nemzetközi ellenőrzés egyik, s kétségtelen talán leghatékonyabb eszközét képezik az emberi jogi bíróságok.

Az emberi jogi bíróságok feladata annak felügyelete, hogy az államok betartsák az emberi jogok védelmére vonatkozó nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeiket, illetve – jogsértések esetén – egyéni panaszok ügyében eljárjanak és a jogaikban megsértettek számára igazságot szolgáltatassanak. Ugyanakkor azonban e bíróságok elé is kerülhetnek olyan ügyek, amikor valójában államok közötti vita van a tekintetben, hogy valamelyik szerződő állam tiszteletben tartja-e a vonatkozó emberi jogi szerződés rendelkezéseit.

E bíróságok közül mindenekelőtt az Emberi Jogok Európai Bíróságáról kell szólni, amely az első ilyen intézmény volt, s valamennyi azóta életre hívott regionális emberi jogi bíróság – kimondva vagy kimondatlanul – lényegében ennek mintájára került megalakításra.^[31]

1959-ben történt létrehozása óta az Emberi Jogok Európai Bírósága is jelentős fejlődésen ment keresztül, s – nézetünk szerint – függetlenségének és hatékonyabb működésének szempontjából meghatározó jelentőségű volt az Alapvető Szabadságjogok és Emberi Jogok Európai Egyezménye 11. jegyzőkönyvének hatályba lépése.^[32] Ez a jegyzőkönyv egyebek között lehetővé tette, hogy most már egyének is közvetlenül fordulhassanak az Emberi Jogok Európai Bíróságához, illetve ez által vált az Emberi Jogok Európai Bírósága egy állandóan működő, valódi nemzetközi bírói fórummá, tagjai ettől fogva többé semmiféle

[29] Henkin, Louis: *The Age of Rights*. Columbia University Press, New York, 1989. 19.

[30] *Uo.*

[31] L. ezzel kapcsolatban az 1979-ben felállított Emberi Jogok Amerika-közi Bíróságát és az 1998-ban létrehozott Ember és Népek Jogainak Afrikai Bíróságát.

[32] A 11. jegyzőkönyvet 1994. május 11-én nyitották meg aláírásra, 1998. november 1-jén lépett hatályba.

más kereső foglalkozást nem űzhetnek, miután a bírói tiszt egy teljes munkaidéjű hivatallá vált.^[33] Nem véletlen, hogy a jegyzőkönyvvel kapcsolatban egy szerző azt írta: az okmány „introduces a noticeable advance in the judicialisation of human rights”.^[34]

c) A Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék

A speciális bíróságok közül szólni kell még az ENSZ 1982-es Tengerjogi Egyezménye (UNCLOS) által életre hívott Nemzetközi Tengerjogi Törvényszékről. Egy speciális, a tengerjogi kérdésekkel foglalkozó bíróság létrehozásának gondolatát az új tengerjogi egyezményvel kapcsolatos tárgyalások meglehetősen korai szakaszában az Egyesült Államok vetette fel. Ez a kezdeményezés találkozott a fejlődő országoknak a törekvéseivel, akik az új tengerjogi szabályok kidolgozásában meghatározó szerepet játszottak, s akik a Nemzetközi Bíróságnak a Délnyugat-afrikai és az Észak-kameruni ügyekben hozott döntései miatt egyre több kritikával illették a Hágában működő világbíróságot. Érthető tehát, hogy támogatták egy új tengerjogi bíróság megalakításának tervét, amelyben – reményeik szerint – több hellyel rendelkezhetnek,^[35] s amelyben növelhetik befolyásukat.^[36] Mindezek következtében az 1994-ben hatályba lépett ENSZ Tengerjogi Egyezmény nem csak minden ezt megelőzően született tengerjogi dokumentumnál átfogóbban szabályozta a tengerjogot, hanem rendelkezett egy új nemzetközi bírói fórum felállításáról, a Hamburgban működő Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék létrehozásáról.^[37] Az ENSZ Tengerjogi Egyezménye abból a szempontból is ritkaság számba megy, hogy alig található még egy anyagi jogi szabályokat tartalmazó nemzetközi szerződés, amely ilyen részletesen rendelkezik a viták békés rendezéséről, s az erre vonatkozó eljárási kérdésekről.^[38]

[33] A reform lényegével kapcsolatban ld. Jacot-Guillarmod, Olivier: Comments on Some recent Criticisms on Protocol No. 11. to the European Convention on Human Rights. *Yearbook of the European Convention on Human Rights*. Vol. 38A. Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London, 1995. 182–183.

[34] Janssen-Pevtschin, Geneviève: Le Protocole no, 11 à la Convention européenne des droits de l'homme. *Revue trimestrielle des droits de l'homme* (Bruxelles) 1 October 1994. no. 20. 483–500.

A 2000-es években szintén igen jelentős változásokat hozott a 2010. június 1-jén hatályba lépett 14. jegyzőkönyv, amely a bíróság hatékony működését és az ügyek gyors elintézését mozdítja elő.

[35] Ezt annyiban sikerült elérniük, hogy a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszéknek 21 tagja van és a nagyhatalmakkal nincs állandó helyük a bíróságban.

[36] Oda, Shigeru: Dispute Settlement Prospects of the Law of the Sea. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 44. Part. 4. October 1995. 865.

[37] Az új Tengerjogi Egyezmény hatályba lépése után egyes államok megpróbálták a Tengerjogi Törvényszék működésének megkezdését elhalasztani, s ennek tudható be az, hogy a szerződésben részes államok 1994. novemberében megtartott konferenciájukon úgy határoztak, hogy a bírák megválasztását 1996 augusztusára halasztják.

[38] Az ENSZ Tengerjogi Egyezményének XV. Része foglalkozik a viták rendezésével. A Nemzetközi Tengerjogi Törvényszékről szóló Megállapodást 1994-ben kötötték, az okmány 1996-ban lépett hatályba, s még ugyanezen év őszén az új bíróság megkezdte működését.

Az ENSZ Tengerjogi Egyezménye a viták rendezése tekintetében valójában igen széles választási lehetőséget kínál a szerződésben részes államok számára, amennyiben az okmány 187. cikke a viták rendezésére négy vitarendezési fórumot irányoz elő: A négy lehetőség közül első helyen a Nemzetközi Bíróság szerepel, második helyen az ENSZ Tengerjogi Egyezménye által életre hívott új állandó bírói fórum, a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék, mindezeket túlmenően az államok választhatják az Egyezmény VII. mellékletében említett választott bíróságot, illetve az Egyezmény VIII. melléklete szerinti speciális választott bíróságot.^[39] Az ENSZ Tengerjogi Egyezményében részes államok a szerződés 287. cikke szerinti, az ENSZ főtitkáranál tett nyilatkozatban előre kiválaszthatnak ezen vitarendezési fórumok közül egyet vagy többet, amelyek adott esetben vitájuk rendezésében eljárhatnak. Ha valamely vitában álló felek nem ugyanazon rendezési eljárást fogadták el, akkor – amennyiben a felek másban nem állapodnak meg – a vita csak a VII. melléklet szerinti választottbírói eljárással rendezhető.

Az ENSZ adatai szerint 2010. augusztusáig 81 állam tett a 287. cikk szerinti nyilatkozatot. Egyébként e nyilatkozatok egy része igen bonyolult és sokféle korlátozást tartalmaz.^[40] Mindezek következtében csak nagyon alapos elemzés után deríthető ki, hogy valójában az államok mely bíróság joghatóságát, s mely ügyekre nézve ismerték el.

A Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék joghatósága egyébként a vitáknak igen széles körére terjed ki, s az nem csak államok közötti vitákkal, hanem természetes és jogi személyek ügyeivel is foglalkozhat.^[41]

3. A bíróságok együttélése

A különféle nemzetközi bírói fórumok megléte felveti ezek egymáshoz való viszonyának kérdését, illetve azt, hogy e bíróságok mennyiben jelentenek egymásnak konkurenciát, s vajon a bíróságok között nem állhat-e elő valamiféle rivalizálás, illetve az a helyzet, hogy ugyanabban a kérdésben eltérő joggyakorlatot folytassanak. Ami ahhoz vezethet, hogy az államok „válogatni” kezdenek, hogy jogvitájuk eldöntésére a számításba jövő nemzetközi bírói fórumok közül

[39] A speciális választottbírói bíróság a VIII. melléklet 1. cikke értelmében a következő vitákban jár el: halászati ügyek, a tengeri környezet védelme és megőrzése, tengeri tudományos kutatások, hajózás, beleértve a hajókról való szennyeződést és hulladékoknak a tengerben való elhelyezésével kapcsolatos vitákat.

[40] A nyilatkozatokat ld. www.org/Depts/los/convention_agreements/convention_declarations

[41] A ENSZ Tengerjogi Egyezményének 187. és 292. cikkei értelmében bizonyos esetekben természetes vagy jogi személyek is indíthatnak a Tengerjogi Törvényszék előtt eljárást. Ezek azok az ügyek, amikor egyfelől a vita az államok joghatóságán kívül eső tengerfenék kiaknázásával kapcsolatosak, s amelyekben nemcsak az Egyezményben részes szerződő államok érintettek, hanem az ún. Hatóság és a Vállalat (ezek az ügyek egyébként a Törvényszéken belül megalakított Tengerfenék-viták Kamarájához tartoznak), másfelől pedig, amikor a vita tárgya feltartóztatott hajók és legénységük azonnali elengedése.

melyikhez is forduljanak, attól függően, hogy melyiktől remélhetnek számukra kedvezőbb döntést.

A bíróságok tevékenységének jellegéből kiindulva megállapítható, hogy bizonyos bíróságok semmiképpen nem konkurálhatnak egymással. Így például a hágai Nemzetközi Bíróságnak semmiképpen nem jelenthet konkurenciát a Strasbourgban működő Emberi Jogok Európai Bírósága, vagy a Nemzetközi Büntetőbíróság. Más bíróságok között azonban elképzelhető, hogy bizonyos ügyek vonatkozásában több nemzetközi bírói fórum rendelkezhet joghatósággal, e kérdéskör részletes vizsgálatára azonban – terjedelmi okokból – ezen írásban nem vállalkozhatunk, s inkább csak ezzel összefüggő egy-két kérdésre szeretnénk kitérni.

Meg kell jegyezzük, hogy az emberi jogi bíróságokkal nem a többi nemzetközi bírói fórum konkurál, hanem azok a különféle bizottságok, ún. *treaty body-k*, amelyeknek a felállításáról a nagy emberi jogi egyezmények rendelkeznek, s amelyek részben az államoknak e szerződések végrehajtásával kapcsolatos jelentéseivel, részben pedig a szerződések megsértésével kapcsolatos egyéni panaszokkal foglalkoznak. E bizottságok és az emberi jogi bíróságok eljárása már konkurálhat egymással, amennyiben a jogiakban sértett panaszosok számos esetben „választhatnak”, hogy sérelmeikkel melyik fórumhoz forduljanak. Az általános hatáskörű nemzetközi bírói fórumok között elvileg létrejöhet egyfajta rivalizálás, így például a Nemzetközi Bíróság és az EBESZ egyeztetési és választottbírói vitarendezési mechanizmusa között. Ez az összeütközés azonban csak elvben áll fenn, annak ellenére, hogy az EBESZ egyeztetési és választottbírói vitarendezési mechanizmusa a legszélesebb résztvevőjű és általános hatáskörű pán-európai bírói fórum, amelynek joghatósága a nemzetközi vitáknak meglehetősen széles körére terjed ki, annak következtében, hogy az Egyezmény tiltja a joghatósággal kapcsolatos *ratione materiae* és *ratione temporis* korlátozásokat.^[42]

A szubszidiaritásnak az EBESZ egyeztetési és választottbírói vitarendezési mechanizmusáról szóló egyezménybe való beiktatásával azonban igen csak szűk körre szorították ezen vitarendezési mechanizmusok alkalmazásának körét,^[43] s valójában az EBESZ vitarendezési mechanizmusaival szemben, az egyezmény 19. cikke értelmében, minden más vitarendezési eljárás – legyen az bírói vagy sem – elsőbbséget élvez.^[44] Meg kell jegyeznünk azonban, hogy 19.

[42] L. ezzel kapcsolatban Cuny, Laurence: *L'OSCE et le règlement pacifiques des différends: La Cour de conciliation et d'arbitrage*. Publications de l'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales. Geneve. 1997. 76.

[43] Ibid.

[44] Ezzel kapcsolatban az Egyezmény 19. cikkének 1. bekezdése a következőképpen rendelkezik: „1. A valamely vita alkalmából létesített békéltető bizottság vagy választottbírói bíróság nem tesz (pontosabban: nem tehet - L.V.) további intézkedést az ügyben, amennyiben

a) a vitának a bizottság vagy a választottbírói bíróság elé terjesztését megelőzően azt egy olyan bíróság vagy választottbírói bíróság elé terjesztették, amelynek a joghatóságát a vita tekintetében a felek jogilag kötelesek elfogadni, vagy ha az ilyen testület a vita érdemében már döntést hozott;

b) a vitában álló felek eleve elfogadták egy bírói testület kizárólagos joghatóságát – ide nem

cikk 1. bekezdése egyfelől csak a már létrejött vitarendezési eljárásokra vonatkozik, másfelől pedig az is szükséges, hogy kikössék a másik eljárás kizárólagosságát. Mindezek következtében joghatósági konfliktusok akár a Nemzetközi Bírósággal, akár pedig valamely más bírói fórummal nem zárhatók ki, minden olyan esetben, amikor a felek nem rögzítették egyértelműen a másik vitarendezési eljárás kizárólagosságát. Az esetleges konfliktusok elkerülése érdekében a 19. cikk 4. bekezdése lehetővé teszi az államok számára, hogy fenntartások útján az egyezmény szerinti vitarendezési mechanizmusokkal szemben bármely más vitarendezési mechanizmusnak elsőbbséget biztosítsanak.^[45] Lucius Caflisch szerint ezt a lehetőséget a szubszidiaritás maradéktalan érvényre juttatása érdekében kellett a szerződésbe beiktatni. A svájci nemzetközi jogász ugyanakkor felveti azt is, vajon nem kellett volna-e ezt a lehetőséget némileg korlátozni és a fenntartások megtételének lehetőségét csak bizonyos vitarendezési módok vonatkozásában megengedni.^[46]

Az EBESZ vitarendezési mechanizmusai és a Nemzetközi Bíróság közötti rivalizálásnál sokkal reálisabb a veszélye annak, hogy a Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék között alakul ki valamiféle versengés. Lényegében ezt vetítette előre, hogy még meg sem kezdte működését a hamburgi Tengerjogi Törvényszék, a szakirodalomban a Nemzetközi Bíróság tagjai közül többen máris kritikával illették az új bírói fórumot. Így annak idején a Nemzetközi Bíróság egyik legképzettebb tagjának hírében álló Shigeru Oda éles hangú cikkben bírálta az új tengerjogi bíróság felállítását. Oda egyenesen hibának nevezte azt, hogy létrehozzanak egy, az ENSZ legfőbb bírói fórumaként évtizedek óta eljáró Nemzetközi Bírósággal párhuzamosan működő bírói fórumot, mondván, hogy a tengerjog mindig is a nemzetközi közjog része volt és az is lesz, s a tengerjogot a nemzetközi közösség egésze joggyakorlatának fényénél kell értelmezni, nem pedig attól leválasztva.^[47] A japán bíró szerint, ha a tengerjog fejlődését elszakítjuk az általános nemzetközi jogi szabályoktól, s azt egy különálló bírói fórum hatáskörébe utaljuk, az a nemzetközi jog alapjainak megsemmisüléséhez vezethet.^[48] Gilbert Guillaume, aki a Nemzetközi Bíróságnak 2000 és 2003 között volt az elnöke, visszafogottabban fogalmazott, amikor

- értve a jelen Egyezmény szerinti választottbíróiságot –, amelynek joghatósága van arra, hogy kötelező erővel eldöntse az elébe terjesztett vitát, vagy ha a felek megállapodtak abban, hogy a vita rendezését más kizárólagos módokon fogják keresni.”

[45] A 19. cikk 4. bekezdése a következőképpen szól:

„Bármely állam a jelen Egyezmény aláírásakor, megerősítésekor vagy akkor, amikor ahhoz csatlakozik, fenntartást tehet annak biztosítása végett, hogy a jelen Egyezmény által létesített vitarendezési rendszer összeegyeztethető legyen más olyan vitarendezési módokkal, amelyeket az illető államra alkalmazható egyéb nemzetközi kötelezettségvállalások tartalmaznak.”

L. ezzel kapcsolatban Cuny: *i. m.* 75.

[46] Caflisch, Lucius: *Vers des mechnismes pan-européens de réglemant pacifiques des différends* *Revue Générale de Droit international Publique*. 1993. No.1. 21.

[47] Oda, Shigeru: *Dispute Settlement Prospects in the Law of the Sea*. *International and Comparative Law Quarterly*. 1995. 864.

[48] *Uo*.

azt írta: felvetődik a kérdés, vajon nem volt-e felesleges egy új bírói fórumnak a létrehozása, s nem volt-e egyfajta megfontolatlanság az intézmény működésbe helyezése.^[49] A francia bíró hozzátette azt is, ha cikkének megírásakor, vagyis az 1990-es évek közepén folynának az új tengerjogi egyezményrel kapcsolatos tárgyalások, egyáltalán nem biztos, hogy ugyanúgy határoznának, ahogyan azt az 1970-es évek közepén tették.

Egy másik szerző, Elihu Lauterpacht felveti azt a kérdést, vajon a Tengerjogi Törvényszék hatáskörének nem államok közötti vitákra való kiterjesztése indokolttá teszi-e, hogy egy egészen új nemzetközi bírói fórumot hozzanak létre, amely azonban még ezekben a kérdésekben sem rendelkezik kizárólagos joghatósággal.^[50] A brit szerző ennél jobb megoldásnak tartotta volna azt is, ha a Nemzetközi Bíróság Statútumát módosították volna, s a Nemzetközi Bíróságot is felhatalmazták volna arra, hogy nem államok közötti vitákban is eljárhasson.^[51]

Ezek a kezdeti, a hamburgi bírósággal kapcsolatos aggodalmak mára eltűntek, nem utolsósorban azért, mert – mint kiderült – a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék egyáltalán nem jelent konkurenciát a Nemzetközi Bíróság számára, s az államok fontos, nagy horderejű tengerjogi vitáikat döntés végett továbbra is a Nemzetközi Bíróság elé terjesztik. Ezen állítást igazolja az, hogy a hamburgi Törvényszék felállítása óta több tengerjogi vitával fordultak a Nemzetközi Bírósághoz, ilyenként említhető többek között a Nicaragua és Kolumbia közötti a nyugati karib-térségbeli tengeri határvita ügye; a Szingapúri szorosban elhelyezkedő egyes szigetekcskék, sziklák és más tengeri képződmények feletti szuverenitással kapcsolatos Malajzia és Szingapúr közötti vita; a Románia és Ukrajna közötti a fekete-tengeri határvonalra vonatkozó ügy, a Chile és Peru közötti a csendes-óceánban húzódó tengeri határvonal ügye; valamint – éppen a legutóbbi időben, 2010 nyarán – a fakultatív klauzula alapján Ausztrália által Japánnal szemben megindított eljárás az Antarktisz térségében folyó japán bálnavadászat miatt.

A különféle nemzetközi bírói fórumok működésével kapcsolatban természetesen az is felvetődik, vajon ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz, s van-e, illetve létezhet-e közöttük valamiféle munkakapcsolat. A különféle bíróságok közötti formális vagy informális kapcsolatról nehéz átfogó képet adni. Annyi azonban mindenképpen elmondható, hogy például a regionális emberi jogi bíróságok gyakorlata tekintetében kimutathatók bizonyos hasonlóságok. De sajátos kapcsolat áll fenn már évtizedek óta a Nemzetközi Bíróság és az ENSZ Adminisztratív Bírósága és más adminisztratív bíróságok között, annak következtében, hogy egyes adminisztratív bíróságok döntéseit tanácsadó véleményezési eljárás keretében a Nemzetközi Bíróság – igaz nem fellebbezési fórumként – de felülvizsgálhatja.^[52]

[49] Guillaume, Gilbert: The future of international judicial institutions. *International and Comparative Law Quarterly*. 1995. 855.

[50] Vö. Lauterpacht, Elihu: *Aspects of the Administration of International Justice*. Hersch Lauterpacht Memorial Lectures. Grotius Publications Limited, Cambridge, 1991. 21.

[51] *Uo.*

[52] Ezek az ügyek nem túl gyakoriak, s a Nemzetközi Bíróság fennállása óta mindössze öt ilyen eljárás volt.

Az *ad hoc* büntető bíróságok közötti kapcsolatok intézményes kereteként fogható fel a Jugoszláv Törvényszék és Ruandai Törvényszék esetében az, hogy a két fórum Fellebbezési Kamarája azonos, és az Arusha-ban működő Ruandai Törvényszék ítéleteivel szembeni fellebbezéseket ugyanaz a Hágában működő Fellebbezési Kamara bírálja el, mint amely a Jugoszláv Törvényszék első fokon meghozott ítéleteivel kapcsolatban eljár.

Mindenképpen a nemzetközi bírói fórumok közötti kapcsolatok sajátos eseteként említhető az, amikor a Nemzetközi Bíróság a Bosznia és Hercegovina c. Szerbia-Montenegro közötti, a *Genocídium bűncselekményének megelőzéséről és megbüntetéséről* szóló egyezmény alkalmazásával kapcsolatos ügy érdemi ítéletének meghozatalakor erősen támaszkodott a volt Jugoszláv Törvényszéknek különösen a Srebrenica-i vérengzéssel kapcsolatban a Krstić és a Blagojević ügyekben tett megállapításaira. A Nemzetközi Bíróság ezzel összefüggésben maga is elismerte, hogy ebben az ügyben sajátos helyzet állt elő, azonban – miután a boszniai genocídium ügyben számos olyan állításról, eseményről volt szó, amelyeket a Jugoszláv Törvényszék már alaposan megvizsgált és ezekkel kapcsolatban döntést hozott – a Nemzetközi Bíróság a maga részéről bizonyítékként fogadta el a Jugoszláv Törvényszék bizonyos megállapításait.^[53]

Meg kell jegyezzük, hogy a Nemzetközi Bíróság magához a Jugoszláv Törvényszékhez nem fordult információért, bizonyos titkos dokumentumok kiadásáért stb., holott minden bizonnyal fontos lett volna, ha a boszniai genocídium ügy érdemi szakaszában a Nemzetközi Bíróság bizonyos dokumentumokhoz hozzájuthatott volna.^[54] Abból a tényből kiindulva, hogy a Nemzetközi Bíróság lényegében fennállása óta először támaszkodott ítéletében egy másik nemzetközi bírói fórum döntésére, úgy véljük, túl messzemenő következtetéseket nem szabad levonni. Hiszen a boszniai genocídium ügyben is egyebek között szintén azokról a genocídiumnak és emberiség elleni bűncselekményeknek minősülő szörnyűségekről volt szó, amelyeknek elkövetői felett a Jugoszláv Törvényszék ítélt. Míg azonban a Jugoszláv Törvényszék egyének felelősségéről döntött és az elkövetőkre büntetést szabott ki, addig a Nemzetközi Bíróságnak arról kellett határoznia, hogy a bekövetkezett tragédiáért a nemzetközi jog alapján terheli-e a szerb államot felelősség.

* * *

Összefoglalásként elmondható, hogy a nemzetközi bírászkodás kilenc évtizedes fejlődése mindenképpen beváltotta az alapító atyák várakozásait, sőt – nyu-

[53] L. Ezzel kapcsolatban *Application of the Coinvention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocid* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 february 2007. I.C.J. Report, 2007, 75–83.

[54] Más kérdés az – s erre vonatkozóan nehéz állást foglalni –, hogy az adott dokumentumok a Törvényszék rendelkezésére álltak-e vagy sem, s erre nézve legfeljebb csak találgatásokba bocsátkozhatunk.

godtan mondható – felülmúlta álmaikat, hiszen mára a nemzetközi bírói fórumoknak egész hálózata működik, s e bíróságok óriási tekintélynek örvendnek. Hozzátehetjük, az elmúlt közel egy évszázad alatt nem csak a nemzetközi bíróságok száma növekedett meg, hanem létrejöttek olyan nemzetközi bírói fórumok, így mindenekelőtt az emberi jogi bíróságok, amelyeknek létrehozására annak idején nem is gondoltak. Ugyanakkor azonban államok közötti viszonylatban a kötelező és általános nemzetközi bírászkodás nem került bevezetésére, s csak egyes nemzetközi bírói fórumok vonatkozásában lehet egyfajta kötelező joghatóságról beszélni.

A bíróságok elterjedésén túlmenően azonban igen jelentősen megváltozott a nemzetközi közösség államainak a különböző nemzetközi bírói fórumokhoz való viszonya is, s napjainkra mind gyakrabban fordulnak – saját jószántukból – nemzetközi bíróságokhoz olyan államok, amelyeket korábban a nemzetközi bírászkodás ellenzőiként tartottak számon. Ilyenként említhetők a fejlődő országok és a volt szocialista államok.